

**INTELIGHENȚIE ȘI RADICALISM.
SOCIALIȘTII ROMÂNI LA 1900**

FLORIN MÜLLER

Instaurarea comunismului în România a fost interpretată înainte de Revoluția din decembrie 1989 ca rezultat al acțiunii politice a Partidului Comunist. Istoria precedentă a comunismului era determinată de „tradițiile revoluționare socialiste și muncitorești”, iar în anii '50 factorul extern, care favorizase victoria comunismului, a fost reprezentat de armata sovietică. Distanțarea regimului de la București de Moscova la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, dar mai ales „reabilitarea” lui Ștefan Foriș și Lucrețiu Pătrășcanu au condus la (re)examinarea istoriografică a mișcării socialiste și muncitorești într-un cadru relativ mai larg. Până în momentul prăbușirii regimului comunist, adică timp de 45 de ani, nu s-a publicat nici un fel de sinteză asupra comunismului românesc, chiar dacă anumite proiecte au fost demarate și realizate parțial în cadrul Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă Comitetul Central al PCR¹. Chiar și la 13 ani de la prăbușirea sistemului neostalinist ceaușist nu a fost realizată o monografie cvasicompletă a comunismului și socialismului românesc ante și interbelic. O serie de lucrări consacrate acestor subiecte nu înlocuiesc însă o monografie amplă asupra evoluției politice, dar mai ales ideologice și sociale a socialismului și comunismului românesc². Se impun câteva probleme cu o semnificație mai amplă. În ce măsură socialismul și apoi comunismul românesc sunt produse istorice ale dezvoltării interne sau, dimpotrivă, creații ale sincronizării cu lumea occidentală, dar și cu cea răsăriteană, prioritar rusă? În ce mod s-a produs trecerea de la caracterul critic, dar în același timp democratic și umanist al socialismului, la prioritarea acordată revoluției socialiste și la dogmatismul partinic? Cât de profundă a fost influența culturii politice de tip socialist asupra celei tradiționale românești? Mutările produse în cadrul social-democrației occidentale, mai ales cele care au luat forma revizionismului promovat de Eduard Bernstein³, au afectat în adâncime social-democrația românească? Ce tip de elită politică s-a constituit în cadrul stângii și mai apoi al extemei stângi românești?

Interogația de mai sus, posibil obiect al mai multor studii și debateri, nu poate ocoli problema configurației politice și ideologice a socialismului la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Intelighenția socialistă s-a

recrutat inițial din mediile intelectuale, care, în dezacord cu sistemul politic și social existent, nu s-a integrat nici în currențul contestatar al radicalismului poporanist. Motivația pentru care intelectuali insuficienți de semnificativi pentru cultura românească modernă, precum Ioan Nădejde, Vasile Morțun, Constantin Mille, frații Alexandru și Ion Radovici, G. Diamandi, Ottoi Călin, Cristian Rakovski, Emil Socor, au devenit cadre ale social-democrației românești sau reprezentanți ideologici ai acesteia rezidă în aspectul contradictoriu al socialismului european. Cel mai celebru exemplu este, desigur, Constantin Dobrogeanu-Gherea⁴. Marxismul rămâne reperul teoretic universal al social-democrației europene, inclusiv al celei românești, dar spre sfârșitul secolului al XIX-lea capătă consistență atât „revizionismul“ lui Eduard Bernstein, cât și impunerea tot mai accentuată a leninismului ca referențial în socialismul și comunismul rusesc. În afara acestor mutații în plan european, în condițiile în care legalismul practic al social-democrației germane și austriace impune regula în spațiul central european, intelighenția socialistă românească s-a articulat și într-un context social-economic intern, recunosabil în țările slab industrializate ale estului european. Aici marxismul a devenit instrumentul teoretic accesibil al unor categorii, structură intelectuale, legate de publicații teoretice, unele relativ semnificative, altele obscure ale spațiului publicistic românesc. Destinile acestor ideocrați sunt legate inițial de sistemul educațional secundar românesc (Ioan Nădejde a fost exclus din catedra pe care o deținea la Liceul Național din Iași, în 1881) sau de mediile studențești și publicistice. Intelighenția socialistă contestă *establishmentul* politic și intelectual, angajându-se într-un conflict ideologic, purtat cu deosebire în publicații precum „Contimporanul“, „România Muncitoare“, „Drepturile Omului“, „Muncitorul“, „Munca“, „Democrația socială“, „Lumea nouă“, „Revista Socială“, „Critica Socială“, „Viitorul Social“. Ofensivei socialiste îi răspund publicații precum „Revista democrației române“, „Noua revistă română“, „Viața Românească“. Cu excepția lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, nu se poate spune despre ceilalți ideologi și oameni de partid socialisti că reușesc să obțină o notorietate și o poziționare deosebită în istoria intelectuală românească. Dar în contextul epocii, articolele lor, și cu deosebire cele ale lui Ioan Nădejde⁵ și Cristian Rakovski⁶, reușesc să abordeze, într-un registru critic și radical socialist, problematica esențială a lumii românești: neceitatea reformelor politice — și în mod special problema votului universal —, structura socială a țării și pauperitatea cvasiabsolută a mediilor țărănești, naționalismul și antisemitismul, validitatea modelului de restructurare promovat de socialisti, societatea nouă, de tip socialist. Faptul că nu dispune de suportul oferit social-democrației de aristocrația muncitorească, aşa cum era cazul în Germania și Austro-Ungaria, face ca intelighenția socialistă românească să fie mult mai expusă influențelor mediului politic dominant sau, pentru a folosi un concept gramscian, „hegemonie culturală“ exercitată de mediile burgheze.

Migrăția spre Partidul Național Liberal a unor politicieni și ideologi socialisti în anul 1899, la foarte scurt timp după constituirea Partidului Social Democrat,

indică labilitatea structurală, intelectuală și socială a socialismului românesc. Nu este de neglijat în trecerea unor elite sociale la Partidul Național Liberal și tactică persuasivă a lui Ion I. C. Brătianu, interesat în consolidarea liniei democratice a partidului. Restructurarea din mers a cadrelor, prin asimilarea „tinerilor generoși”, se impunea și ideologic, dar mai ales pragmatic⁷. Vasile Morțun a explicat într-un interviu publicat de ziarul „Adevărul”, la 15 februarie 1900, motivele pentru care a intrat în rândurile PNL: lipsa condițiilor economice și sociale favorabile dezvoltării socialismului, existența unei muncitorimi străine și fără drepturi politice și a unei țărănimii „în stare de vasalitate față de proprietari, cunoștiința faptului că prin aderența la național-liberali se poate aplica un legalism real în viața publică românească”. Ioan Nădejde și-a precizat astfel motivele trecerii sale la liberali: 1) caracterul legalist, antianarhist al social-democrației; 2) imposibilitatea existenței formei de guvernare republicane în România; 3) proprietatea colectivă este determinată de avansul societății capitaliste și nu de distrugerea acesteia; 4) numai sistemul „burghezo-capitalist” și liberalismul pot lichida înapoierea socială și politică de tip feudal în care se găsea România⁸.

Ion Atanasiu, un lider mai puțin marcant, preciza că motivul aderenței la liberali l-a constituit concluzia la care ajunsese „pătura cultă socialistă”, că muncitorii nu pot fi organizați într-un partid de clasă. La acestea se adăugau, în concepția acestuia, ostilitatea tot mai marcantă a muncitorilor față de liderii lor intelectuali, reapariția tentației anarchiste și revoluționare voluntariste, dificultățile financiare deosebite cu care se confrunta presa socialistă și cu deosebire cotidianul „Lumea Nouă”.

Fără a fi fost considerată inițial ca o trădare, trecerea lui Ioan Nădejde, V. Morțun și a altor socialisti în PNL exprimă și insuficiența modelului marxist în construirea unei formule social-economice valide pentru modernizarea României. Chiar dacă cunoașterea teoretică a marxismului face pași importanți în România sfârșitului de secol, acesta rămâne insuficient analizat și adaptat la natura reală a țării. Faptul că ideologii socialisti se angajează într-o vastă polemică cu adversari, fie poporaniști, liberali, sau chiar foști socialisti, cu privire la relația de consubstanțialitate între socialism și structura politică și social-economică a țării, exprimă o serioasă criză de identitate la nivelul socialismului românesc. Singularitatea și periferizarea tot mai accentuată a intelighenției de factură intelectuală în cadrul socialismului românesc se poate explica prin refuzul exprimării tipic revoluționare și antisistemice al acesteia. Sistemul politic burghez era considerat ca unul susceptibil de reformare pe linie democratică, iar liberalismul capabil să continue linia democratizării sistemului în ansamblul său. Intrarea în rândurile liberalilor a câtorva socialisti importanți nu este rezultanta exclusivă a conceperii nouului aliat ca vectorul unic al democratizării României, în parametrii democrației burgheze radicale, ci și inexistența unei muncitorimi care să conceapă lupta politică socialistă ca fiind rezultanta alianței între două grupuri diferite din punctul de vedere al statusului social. Integrarea foștilor socialisti în aparatul de guvernare este consonantă atât modelului francez, cât și

german. Liderii intelectuali socialisti au înțeles un alt gen de acțiune, în condițiile când nu exista un model politic real al socialismului, ca factor exclusiv al puterii.

Încetarea temporară a activității PSDMR, prin trecerea unui grup de „tineri generoși“ la Partidul Național Liberal, nu a reprezentat deprecierea definitivă a acestuia în concepția vechiului corp politic din care proveneau. Într-un articol din „România Muncitoare“, din 13 ianuarie 1902, intitulat *Tinerimea generoasă*, Alexandru Ionescu considera că: „Așa zișii tineri generoși părăsind partidul socialist nu l-au părăsit prin trădare — cum le place unora să susțină — ci în urma unei convingeri, fie chiar greșite, că vor putea lucra cu mai mult spor pentru idei decât ar fi putut lucra în partidul socialist unde și-au cheltuit 20 de ani de activitate, fără să fi ajuns la rezultate mai pozitive în ce privește reformarea în sens democratic a vieții noastre politico-sociale. Ei au intrat cu cuget curat în partidul liberal și cu speranța de a ajuta la realizarea unei opere de treptată democratizare a acestui partid. Se înțelege că acest tineret cu sentimente absolut democratice va putea avea în sânul partidului liberal o oarecare înrăurire și cu timpul va crea un puternic curent democratic folositor dezvoltării instituțiunilor noastre economice, politice și sociale“⁹. Încrederea publicistului socialist în buna credință a intelighenției trecute la Partidul Național Liberal avea să fie un moment pasager în evaluările socialiste. De regulă socialistii au privit cu ostilitate dezertarea intelighenției „generoase“, aceasta încadrându-se în mentalitatea maniheică dezvoltată în socialismul est-european, curând după emergența leninismului.

Socialiștii au căutat să definească baza socială pe care se putea construi acțiunea lor politică. Influența narodnicismului rus se făcea simțită prin accentul pus pe țărănimie ca masă politică activă: „Într-o țară aproape fără industrie, socialismul nu se poate bizui decât pe pătura țărănească. Pătura orășenească intelectuală și lucrătoare nu poate aspira la altceva decât de a alcătui cadrele armatei populare. Încolo grosul armatei trebuie să-l alcătuiască proletariatul agricol. Socialismul lui trebuie să se adapteze, să se potrivească cu nevoile, cu idealurile, cu starea lui socială (...) nu-i altceva de făcut decât a organiza poporul de la țară într-un puternic partid, ca puncte de luptă politică, cu întărire imediată de a realiza câteva reforme“¹⁰.

Constantin Mille punea în discuție o problemă esențială a socialismului, baza sa socială. Faptul că generic socialismul acorda proletariatului trăsături revoluționare prin excelенță nu putea da coerentă și nu putea transforma ideea lui Mille în constantă ideologică a partidului. Structura „eminamente agricolă“ a țării făcea credibilă situarea țărănimii în zona de interes a ideologului socialist; Mille nu se definea în mod explicit ca un reformist, ci mai curând dorea ca o armată politică țărănească să fie condusă de vârful de lance, cadrele din lumea urbană, fie că era vorba de intelectuali sau muncitori. Țărăniminea era evaluată ca suficient de evoluată politic și de permeabilă unui proiect politic de tip socialist. Țărăniminea, implicit, se dovedea a fi nu numai permeabilă discursului și politicii revoluționare, dar și capabilă să înțeleagă resorturile acestui tip de politică. Refor-

mismul lui Mille deschidea calea angajamentului revoluționar socialist, dar nu epuiza valențele novatoare ale acestuia.

Cristian Rakovski insista asupra preeminenței valorii politice a muncitorimii sau a altor clase și categorii sociale paupere, la modul absolut, față de micii proprietari. Rakovski stabilește preeminența amintită într-o formulă ideologică. Privilegirea muncitorimii, ca forță motrice a revoluției, se încadra în tiparul clasic marxist. Muncitorimea era depozitarul social al sensului novator al istoriei. Radicalitatea față de punctul de vedere exprimat de Mille era însă consubstanțială cu ortodoxismul teoretic marxist: pauperitatea muncitorimii, excluderea acesteia din posesia capitalului amintea de modelul marxist al fracturii sociale și al căii de producere a conflictelor sociale: „D-nul Mille nu va contesta acest adevăr elementar că nu există un socialism special pentru țărani și un altul pentru orășeni (...) Presupun de asemenei că [Mille] nu va contesta un alt adevăr elementar, anume că în evoluția istorică, socialismul apare ca expresia teoretică a intereselor clasei celor care n-au nimic, a clasei salariaților exploatați de capital sub orice formă (...) micii proprietari din orașe și de la țară pot să vină la socialism câtă vreme sunt și ei amenințați de exproprierea capitalistă, dar deoarece această expropriere e un proces mai mult sau mai puțin lent și le lasă speranța de a-și întări poziția de proprietari, adeziunea lor la socialism este încă destul de slabă. Atunci mă întreb ce înseamnă socialismul țărănilor? (...) Dar acest socialism pasiv și mistic care rămâne sub formă de credință ascunsă în fundul sufletelor și care în viața politică și practică e înlocuit cu propagarea tuturor paleativelor micburgheze, nu e de nici un folos pentru adevărata cauză socialistă (...) Dacă viitorul nostru partid socialist român uită această regulă esențială și elementară, dacă-și deplasează acțiunea din[spre] proletariat spre micii țărani, noi vom avea părere că am făcut multă ispravă, dar în fond nu vom fi făcut să propăsească nici cu un deget cauza socialistă”¹¹.

Forța socială a progresului istoric prin excelență, muncitorimea, trebuia organizată în canoane revoluționare de tip nou, specifice partidului bolșevic. Deși sindicatul era cadrul construcției modelului revoluționar, al militantului politic prefigurat de Cernîșevschi în romanul *Ce-i de făcut*, formula găsită era mai curând tranzitorie, partidul urmând a deveni detașamentul de avangardă al proletariatului: „Arma clasică pentru cucerirea oricărei reforme a fost greva și astăzi încă, cu toate părțile sale negative pentru muncitori, ea rămâne încă singurul mijloc eficace în lupta lor împotriva exploatarii. Dar pentru ca greva să reușească trebuie mai întâi ca muncitorii să fie conștienți, uniți și puternici. Deci condiția de căpătenie a orișicărei lupte împotriva exploatarii este sindicatul, adică organizația economică a muncitorilor. Tocmai în sindicate e locul unde se dezvoltă sentimentul de solidaritate printre muncitori, în sindicate ajung ei să înțeleagă interesele lor de clasă, în sfârșit în sindicate muncitorii se obișnuiesc a lupta și a învinge”¹². Greva, cu scopuri politice și economice, aparținea însă unei tradiții social-democrate de luptă, fără a monopoliza specificațiile concrete ale termenului de revoluție.

Deși Constantin Dobrogeanu-Gherea a fost considerat pe drept cuvânt ideo-logul de frunte al socialismului românesc, acesta avea să-și exprime la un moment dat lipsa de convingere în inevitabilitatea socialismului, în apariția ca o consecință „obiectivă”, „logică” a prăbușirii capitalismului: „Admitem deci că și societatea capitalistă prin acumularea continuă a prefacerilor ce se operează în sânul ei, va trebui să se prefacă și ea în altă organizație socială. Dar de unde se știe că această firmă sau organizare socială va fi socialistă și nu va fi alta, spre pildă, tot o organizație capitalistă în fond, dar sub o altă formă?”¹³.

Determinantă pentru înțelegerea naturii ideologice a radicalismului gherist este și imposibilitatea de a demonstra validitatea modelului colectivist în relațiile agrare din România, în agricultura românească, în general, cu alte cuvinte nu numai în aspectele proprietății, dar și în cele ale producției. *Neoiobăgia*, lucrarea sa din 1910, deși reprezintă o critică radicală a structurii agrare românești, a contradicției dintre aspectele formal apusene democratice aparținând suprastructurii și cele neofeudale/neoiobägești în care era forțată să subziste țărăniminea, nu a putut oferi un model credibil al socialismului real. Situația se va regăsi și în lucrarea clasică a lui V. I. Lenin, *Statul și revoluția*, din 1917.

Originea și sensul politic pe care putea să-l aibă socialismul în România veche, în cadrul realităților naționale, au constituit o temă semnificativă de analiză teoretică în publicația oficială a socialistilor. Ioan Nădejde era combătut tocmai pentru că nu recunoștea valabilitatea politică a socialismului, după ce părăsise acest partid în 1899. Criticii săi considerau că socialismul nu vizează exclusiv instaurarea sa ca sistem politic și social, ci și educația politică a proletariatului industrial. Ei se declarau împotriva tezei imposibilității emergenței politice a socialismului, dată fiind înapoierea României față de state precum Anglia, Franța și Germania¹⁴.

Dezvoltarea socială și economică, cu precădere a industriei, nu va deveni, cum aveau să dovedească evenimentele, condiții obligatorii ale victoriei politice socialiste; mai curând complexitatea intelectuală și îmbunătățirea continuă a nivelului de trai al muncitorilor, dar mai cu seamă revizionismul ideologic și politic conturat de Eduard Bernstein față de marxismul clasic aveau să fie factori frenatori ai modelului leninist/rusesc de accedere la putere. România nu a putut dezvolta nici un socialism de factură rusească/leninistă și nici occidentală din cauza inexistenței unor condiții politice, care să favorizeze împunerea pe cale pucistă a intelighenției revoluționare la putere sau cooptarea la putere de către burghezie. În Occident s-a putut facilita accesul la putere al socialistilor, în condițiile fie ale democrației liberale franceze, fie în cele restrictive ale Germaniei wilhelmiene. Deși unii membri ai intelighenției radicale socialiste au intrat în Parlament, nu s-a produs nici dinamizarea structurilor politice proprii, nici relaxarea sistemului electoral, care să asimileze un număr cât mai semnificativ de revoluționari socialisti sau cel puțin pe cei mai reprezentativi dintre aceștia.

Socialismul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor își căuta definirea în raport cu cele două modele consacrate

ale socialismului, cel german și cel francez. Ele erau analizate prin raportare la specificitatea vieții politice și sociale românești (văzută exclusiv negativ). Maniera în care era interpretată această „specificitate“ era conformă radicalismului profesat de socialiști: „Însă s-au fășelat [cei care sprijiniseră și adoptaseră modelul „german“]. Tactica de luptă este ceva care izvorăște din firea și din condițiile de viață ale poporului. Opinia noastră înclină în sensul că tactica franceză, bunăoară, ar fi prins mult mai bine, pentru că ar fi fost conformă firii latine a poporului nostru. Va trebui dar un moment să facem *tabula rasa* din fosta tactică, și în special să căutăm a îndepărta clișeul de tactică legală, care poate avea la noi cele mai greșite aplicări (...) poate nu greșim dacă vom spune că foștii socialiști au împins legalismul lor până acolo că au cedat dorinței stăpânitorilor de a nu mai exista ca atare“¹⁵.

Dihotomia socială și dorința de a-și impune, pe o cale neprecizată, propriul model politic erau exprimate fără echivoc: „De ce atâtă supărare, d-lor potrivni? Suntem visători, urmărim lucruri cu neputință de înfăptuit? Lăsați-ne drumul liber ca să ne putem convinge. Căci atâtă timp cât ne veți împiedica sau zbiera împotriva noastră, vom crede că voi sunteți pricina neizbânzii noastre. A, dar ideile socialiste sunt periculoase statului și răspândirea lor trebuie împiedicată. Desigur că da. E periculos pentru arendașul hrăpitor ca țăranul să se lumineze și să-i spună că el muncește fără să se poată alege cu ceva din munca lui (...) Si desigur că sunt mai periculoase asta toate, decât stăpânirea absolută a unei clase asupra celeilalte, decât o clasă stăpânitoare care nu va putea prinde interesele națiunii întregi, decât prin interesele ei, nesocotind astfel marea parte a națiunii, producătorii, lăsându-i desăvârșitei uitări, mizeriei ucigașoare, ceea ce la noi se face de atâtă timp“¹⁶.

Includerea muncitorimii în corpul politic ca parte a sistemului parlamentar era obligatorie. Ea nu devinea numai reprezentată în Parlament, dar și căpăta o conștiință politică mult mai fermă, necesară în luptele politice: „Muncitorimea mai cu seamă, ar trebui să privească politica ca pe una din armele ei, arme de emancipare economică. Astăzi parlamentul e plin de reprezentanții bogătașilor, care făuresc legi după interesele lor, îngrădind astfel pe muncitori, încât să nu mai poată face în viitor nici o mișcare în folosul unor reforme imediat trebuitoare muncitorimei. În parlament se fac legi împovărătoare pentru popor de către conducători, având în vedere numai pe marii proprietari, arendași, marii comercianți, fabricanți și maiștri, muncitorimea fiind lăsată în afară din rândurile societății ca și când nici n-ar fi trăind. Si dacă ea nu va avea reprezentanții ei în parlament, ar însemna că numai cei puternici, bogătașii au interes de apărat și muncitorimea să se supună orbește la toate legile draconice făurite de acești aleși ai țării? Noi zicem din contră: muncitorimii îi trebuie votul universal, ca să nu mai fie hărțuită de negustorii noștri politici. Îi mai trebuie și oarecare inteligență pentru a-și exercita cu demnitate civică acest drept politic; îi mai trebuie oameni fără tendință conservatoare, oameni care să n-o îndemne la renunțarea la dreptul de vot“¹⁷.

Problema libertății nu va fi ocolită, ea căpătând tot mai mult semnificație în socialismul est-european din momentul conturării revizionismului. Socialiștii români vor încadra libertatea în cadrul comunității de muncă și nu vor face din ea o caracteristică pur individuală: „Nu rareori socialismul a fost înfățișat de potrivnicii săi ca o doctrină eminentamente reacționară, care, punând interesele sociale mai presus de cele individuale, adică subordonând pe individ societății, va stânjeni libertatea individuală, va paraliza inițiativele, va ucide spiritul de emulație și va înlănțui pe oameni într-o robie mult mai apăsătoare ca cea a vremurilor trecute (...) Vă mai mirați deci că burghezia e cea mai înverșunată apărătoare a libertății? Vă mai mirați deci că ea vede în socialism un monstru reacționar care întinde o mâna nelegiuță asupra sacrei libertăți individuale? Lucrul e sădăt: Socialismul e dușmanul privilegiului, al nedreptății, al subjugării celui sărac de către cel bogat; socialismul țintește la înlăturarea exploatarii omului de către om; socialismul urmărește desființarea aservirii unei clase de către alta; socialismul nu admite libertatea unuia de a trăi din munca altuia; socialismul e potrivnicul hotărât al sistemului actual, care îngăduie libertatea netărmuită a celor puternici întemeiată pe silnicia și încălcarea completă a libertății celor slabii. Socialismul nu primește libertatea dacă nu este însotită de corectivul său: egalitatea; în scurt, socialismul e dușmanul libertății anarhice de azi care îngăduind unora totul în dauna altora, e izvor necurmat de mizerii și libertăți. El proclamă libertatea, dar nu se entuziasmează în fața utopiei libertății absolute. El susține (...) că libertatea unuia trebuie să încezeze acolo unde începe libertatea altuia. El urmărește o libertate rațională, libertate pentru toți (...) Libertății anarhice dintr-o societate întemeiată pe lupta crâncenă dintre om și om, socialismul îi opune libertatea dintr-o societate întemeiată pe armonie și pace. Cea dintâi produce inegalitate și ură; cea de-a doua e întovărășită de egalitate și fraternitate. Care din două e mai largă și mai dreaptă? Netăgăduit lucru că viitorul ne înfățișează perspectiva unei libertăți individuale cât mai largi. Într-o alcătuire socială ce merge necontentit perfecționându-se, libertatea individuală va crește mereu, întrucât treptat-treptat vor dispare conflictele de interes care pricinuiesc nesocotirea drepturilor și libertăților. Deci aceia care năzuiesc după o cât mai largă libertate individuală trebuie să știe că ea nu poate izvorî decât dintr-o alcătuire socială ce va armoniza diferențele interese între ele (...) Impozitele preagrele, militarismul, pușcăriile, aservirea femeii, neegalitatea politică și socială, subjugarea economică, sistemul nedrept de producție și repartiție a bogățiilor, lupta pentru trai, deosebirile de clase, toate aceste răni ale alcăturii de azi strică și apasă pe individ. Dispărând ele, răul se curmă de la rădăcină. Consecvenții cu acest mod de a vedea, socialiștii cer cât mai multe libertăți publice, cu cât mai puține constrângeri sociale, pentru ca astfel libertatea individuală să înflorească în pace și siguranță. Cei dintâi acuză pe indivizi de defectele societății; cei din urmă învinuiesc societatea de defectele indivizilor. Aceia cer totul pentru individ și nimic pentru societate; aceștia cer totul pentru societate; aceștia cer totul pentru societate cunoscând că numai astfel indivizii își vor avea parte“¹⁸.

Disparitățile sociale reale, deficiențele societății burgheze nu puteau justifica armonizarea socialistă a intereselor diferitelor clase sau categorii profesionale. Libertatea personală nu se putea asigura decât în respectul capacitaților sociale și politice ale fiecărui individ și nu prin concentrarea în mâinile unui grup conducător social-democrat (socialist) a modelului libertății. Libertatea individuală din capitalism, inclusiv cel românesc, nu a dus la o creștere a gradului de anarzie, ci mai curând la potențarea abilităților acestuia. Racilele de care vorbea ideologul socialist, fără a fi inventate, nici nu constituiau factorul decisiv stagnant din societate. Deficitul de libertăți politice care există în „vechiul regim“ a fost rezolvat prin reforme politice și sociale în interiorul sistemului capitalist burghez. O serie de aspecte punctuale ale articolului mai sus citat se regăseau în proiectul politic al democrației liberale. Libertatea socială nu avea cum să fie înfăptuită privilegiind raporturi sociale ideale, ci numai prin echilibrarea valorilor individuale cu constrângerile sociale. Conceperea societății ca structural defectuoasă era forma pe care o lua, în acest domeniu, holismul ideologic socialist. Raportarea exclusiv negativă la societate solicita căi de soluționare radicale. Fără a fi lipsite de importanță, problemele sociale la care face referință articolul puteau găsi rezolvare mai curând într-o societate concepută ca perfecțibilă, tocmai prin caracterul ei contradictoriu.

Fără a fi identică cu noua generație revoluționară afirmată în anii leninismului și stalinismului, generația începutului de secol dezbat o serie de teme politice și propune formule de rezolvare practică, care se rup tot mai mult de cele ale grupării intelighenției atașate de socialismul legalist. Socialismul va fi considerat ca un produs istoric organic întrepătruns cu realitatea românească, iar cenzura între lumea socialistă și cea democrat-burgheză va deveni, cu deosebire în scrierile lui Cristian Rakovski, imposibil de recuperat printr-un gest similar celui din 1900. Vechea intelighenție, absorbită în corpul politic liberal, este înlocuită cu una nouă, care amintea tot mai puțin de socialismul umanitar de la început.

NOTE

1. Analiza producțiilor istoriografice ale Institutului relevă nu numai aspectul extensiv al acestora, dar și inconsistenta lor conceptuală, metodologică și chiar faptică. Au fost realizate studii despre majoritatea conflictelor de muncă locale, dar au fost omise aspecte esențiale precum „bolshevizarea“ P.C.R., luptele pentru putere interpartitice, configurațiile intelectuale de stânga din publicații precum „Lupta“, „Şantier social-literar“, „Bluze albastre“ etc.
2. Pentru înțelegerea comunismului românesc rămâne esențială lucrarea lui Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Univers, 1995.
3. Teoretician social-democrat german care a supus unei reconsiderări critice marxismul, privit tot mai mult ca o dogmă. O lucrare importantă în care E. Bernstein (1850–1932) își expune ideile este *Socialisme théorique et social démocratie pratique*, Paris, P.V. Stock, 1903. Despre contribuția lui E. Bernstein la reevaluarea marxismului în cadrul social-democrației germane, vezi *Bernstein to Brandt: a Short History of German Social Democracy*, ed. Roger Fietcher, London, Edward Arnold, 1987.
4. Despre clasicul social-democrației românești există un studiu amplu al lui Damian Hurezeanu, *C. Dobrogeanu-Gherea. Studiu social-istoric*, București, Editura Politică, 1973.
5. Teoretician și activist socialist ce s-a remarcat printr-o activitate publicistică și de popularizare cultural-științifică importantă; amintim prefața la

- traducerea studiului lui Friedrich Engels, *Tactica social-democrației: introducere la ediția nouă a scrierii lui Marx „Lupta de clasă în Franța de la 1848 până la 1850”*, București, 1895 (Biblioteca ziarului „Lumea Nouă”, nr. 2).
6. În limba română nu există studii semnificative asupra publicistica și activismului politic manifestat de C. Rakovski, de semnalat totuși: *Cristian Rakovski*, studiu introductiv, antologie, bibliografie și note de Ion Iacoș, București, Editura Politică, 1977.
 7. Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 184–201.
 8. În acest sens, I. C. Atanasiu, *Mișcarea socialistă. 1881–1900*, București, 1933, p. 314–315.
 9. „România muncitoare”, anul I, nr. 2, 13 ianuarie 1902.
 10. Constantin Mille, *Socialismul român*, în: „România muncitoare”, an I, nr. 2, 13 ianuarie 1902.
 11. Dr. C. Rakovski, *Care este adevărul partid socialist?*, în: „România Muncitoare”, an I, seria II, nr. 3, 20 martie 1905.
 12. Idem, *Rolul sindicatelor*, în: „România Muncitoare”, an I, seria II, nr. 8, 24 aprilie 1905.
 13. C. Dobrogeanu-Gherea, *Definiții socialiste*, în: „România Muncitoare”, an I, seria II, nr. 4, 27 martie 1905.
 14. Despre Ioan Nădejde se mai spunea: „Dl. Nădejde are o cultură politică superioară socialistă și fiindcă a încercat o serie de deziluzii cât a fost în fruntea mișcării socialiste, astăzi combate răjiunea de a fi a socialismului în România cu argumente de egală valoare de succes ca cele pe care le invoca odinioară. Ioan Nădejde a intrat teoretician socialist la burghezie cu misiunea de a combate mișcarea socialistă”, citat în: „România Muncitoare”, an I, nr. 2, 13 ianuarie 1902.
 15. „România Muncitoare”, an I, nr. 4, 27 ianuarie 1902.
 16. Emil Socor, *Visători periculoși*, în: „România Muncitoare”, an I, nr. 14, 7 aprilie 1902.
 17. Al. C., *Un sfat*, în: „România Muncitoare”, an I, nr. 14, 7 aprilie 1902.
 18. I. N. Armașu, *Libertatea individuală*, în: „România Muncitoare”, an I, nr. 18, 5 mai 1902.